

Н. О. Лисенко

Національний фармацевтичний університет

Архетипні символи як детермінанти поетичної моделі світу

Лисенко Н. О. Архетипні символи як детермінанти поетичної моделі світу. У статті розглядаються детермінанти поетичної моделі світу, зокрема архетипна модель світу, окремі риси якої зберігаються свідомістю і підсвідомістю кожної людини, у тому числі й поета, а також диференціюються поняття модель світу й картина світу, індивідуальна поетична модель світу та деталізується дефініції цих термінів. Доводиться, що становлення картини світу передують виникненню моделі світу, а індивідуальна поетична модель світу є логічним наслідком творчого, поетичного освоєння дійсності.

Ключові слова: модель світу, картина світу, індивідуальна поетична модель світу, архетипний символ, метафорична парадигма, образна парадигма, образна паралель.

Лысенко Н. А. Архетипные символы как детерминанты поэтической модели мира. В статье рассматриваются детерминанты поэтической модели мира, в частности архетипная модель мира, отдельные черты которой сохраняются сознанием и подсознанием каждого человека, в том числе и поэта, а также дифференцируются понятия модель мира и картина мира, индивидуальная поэтическая модель мира и детализируется дефиниции этих терминов. Доказывается, что становление картины мира предшествует возникновению модели мира, а индивидуальная поэтическая модель мира является логическим следствием творческого, поэтического освоения действительности.

Ключевые слова: модель мира, картина мира, индивидуальная поэтическая модель мира, архетипный символ, метафорична парадигма, образная парадигма, образная параллель.

Lisenko N. O. Archetypical symbols as the determinants of poetic model of the world. The article considers the determinants of poetic model of the world; in particular, the archetypic model of world, some features of which are reserved by consciousness and subconsciousness of any person including the poet as well as the differentiation of notions of model of the world and images of the world, individual poetic model of the world and works out in detail the definitions of these terms. The article proves that the formation of image of the world precedes the arising of the model of the world and individual poetic model is the logic consequence of creative and poetic mastering of the reality.

Key words: model of the world, images of the world, individual poetic model of the world, archetypical symbol, metaphorical paradigm, figurative paradigm, figurative parallel.

Передовсім нас цікавить «внутрішній» бік поетичної моделі світу, дослідження якої передбачає звернення до менталінгвістики і спрямоване на визначення специфіки відбитого у мові внутрішнього світу її носіїв. Поет є репрезентантом певної картини світу і творцем індивідуальної поетичної моделі світу. Визначення типових рис індивідуального стилю митця неможливе без вивчення особливостей останньої.

При визначенні поняття «мовна картина світу» ми спираємося на праці О. Свйболової [12], П. Соболева [13], Є. Яковлева [15], Т. Родіної [11], Т. Цив'ян [14], О. Почепцова [10], Ю. Лазебника [8], І. Карпенка [4] та інших.

Метою даної статті є визначення детермінант поетичної моделі світу, а також диференціація понять модель світу й картина та деталізація дефініцій цих термінів. Те, що зазначені терміни часто вживаються як синонімічні і потребують роз'яснення, становить один із аспектів актуальності даної роботи.

Картина світу – це уявлення про соціальний і природний універсум, які характеризують цивіліза-

цію на певному етапі розвитку. Ці уявлення охоплюють найрізноманітніші сфери діяльності носіїв мови і виражають такий варіант картини світу, який утворився у процесі їх різнобічної соціальної практики [1:154]. Аналогічне по суті визначення наводить Т. Цив'ян, користуючись уже терміном «модель світу». Дослідниця вважає, що модель світу (МС) – це «спрощене відображення всієї суми уявлень про світ у даній традиції, узятих у їх системному та операційному аспекті» [14:12]. Така трансформація відбувається двома етапами: первинні дані, що були сприйняті органами відчуттів, підлягають вторинній обробці (перекодуванню) за допомогою знакових систем [14:5].

Ми дотримуємося тези Л. Головачової про необхідність розрізнення термінів «картина світу» (КС) та «модель світу» (МС). Відповідно, КС – звичайне сприйняття навколишнього світу сучасною людиною і відбиття цього сприйняття у мові, а МС – «система концептів-символів, яка може тлумачитись як наслідок творчого,

поетичного осмислення цих знань про світ і про людину як центр цього світу» [2:396].

Очевидним є той факт, що за часом виникнення КС передує МС. Про МС як логічний наслідок творчого, поетичного освоєння дійсності говорить і Ю. Лазебник. Поетичне світобачення, на думку вченого, притаманне кожному митцеві, утілюється на трьох рівнях – у поетичному слові (ПС), поетичній моделі світу (ПМС) та поетичній мові (ПМ) [8:40]. На думку Ю. Лазебника: «[...] В основі ПМС лежать семантичні версії (образи) природних предметів і явищ, що виникли як результат дії притаманних поетові способів структуризації світу (метафори, метафори-метонімії) тощо. Сама ж модель виникає із взаємотяжіння семантично подібних суміжних образів різних об'єктів <...> ПМС моделюється шляхом однотипного позначення певної сукупності об'єктів; це набір денотатів, онтологічні відмінності яких долаються єдиним принципом їх прийняття та відбиття, це те саме, побачене в різних об'єктах, або це різні об'єкти, побачені в одному ракурсі, крізь одну семантичну призму» [8:43].

Не слід залишати поза увагою те, що кожен митець є представником певної нації. Отже, він, з одного боку, є носієм специфічних психічних етноментальних особливостей і культурних цінностей, з іншого, – індивідом із неповторним творчим світобаченням і автором поетичної (художньої) моделі світу.

Слідом за В. Кононенком розрізняємо індивідуальну мовну картину світу (автор уживає термін «модель») [6:42] та національну (генеральну). Скориставшись дослідженнями П. Соболева, В. Медушевського та Т. Князевської, аналогічно диференціюємо індивідуальну поетичну модель і генеральну. Щоправда, названі вчені користуються терміном «художня картина світу» [13:35], [9:83], [5:134]. Генеральна художня (поетична) модель світу (ГХМС) є рухливою, мінливою, такою, що поетично збагачується, а «у кожній картині світу, що виникає в контексті художньої свідомості, притаманній певній історичній епосі, здійснюється самовідображення людства, що пізнає світ» [13:35]. Про виняткове культурне значення ГХМС (ГХМС) говорить Т. Князевська: «[...] Художня картина світу, що відтворює у художніх образах реальний світ з усіма його кольорами, здійснює зв'язок століть. Вона акумулює в собі живу пам'ять людства, зберігає для наступних поколінь відбиття минулих часів <...> внутрішній світ, характери, зовнішність людей, що жили століття і тисячоліття тому. Вона втілює у художніх образах матеріальну і духовну культуру того часу, у якій ці образи були створені, і сама входить як складова частина у сучасну її культуру» [5:134]. Поряд із ГХМС незаперечним є факт існування індивідуальної художньої моделі світу (ІХМС). Кожен митець створює власну, індивідуальну і неповторну модель світу. Оскільки

митець як особистість тяжіє до духовного суверенітету і самовизначення, індивідуальна МС, яка утворюється у його свідомості, втілює його світовідчуття, світорозуміння, систему цінностей, морально-етичну оцінку явищ дійсності. І МС поета, як і будь-якої людини, не є статичною. Під впливом навколишнього світу (політичних подій, особистих трагедій, зміни етнічного оточення тощо) система цінностей може зазнавати суттєвих змін. Відповідних модифікацій зазнаватиме й ідіостиль як конкретне матеріальне втілення ІХМС.

Не можемо погодитися з думкою про можливість оцінювання «вартості» ІХМС, виходячи з її адекватності реальному стану речей [13:37], оскільки нас цікавлять індивідуальні засоби відбиття дійсності, специфіка світобачення, що знаходять втілення в ІХМС, а не «фотографування» дійсності.

Особливості ПМС багато у чому детерміновані архетипною моделлю світу, окремі риси якої зберігаються свідомістю і підсвідомістю кожної людини, у тому числі й поета. На нашу думку, можливим є використання «зовнішньої» оболонки архетипу для створення поетичної метафори. Якщо ж виразно відчувається зв'язок метафоричної сполуки з міфологічною оповіддю, то вона стає символом. У процесі розвитку мови архетипи модифікуються, на основі первинних моделей можуть конструюватися похідні. При конкретній реалізації архетипного образу має значення і вплив індивідуальної мовної свідомості. Сукупність усіх модифікацій певного архетипного образу в діяхронічному і синхронічному аспекті становить, на нашу думку, метафоричну парадигму.

Для повноцінної реконструкції метафоричної парадигми слід застосувати діяхронічний підхід дослідження семантичних та структурних змін образу, врахувати когнітивні процеси, що супроводжували його появу, дослідити семантичні зрушення у зв'язку із розвитком і зміною особливостей етнічного світосприйняття.

Але в межах синхронічного дослідження творчості певного митця доцільним, на наш погляд, є користування терміном образна парадигма (містить індивідуально зумовлений образний елемент і є складовою загальної метафоричної парадигми відповідного образу) та терміном образна паралель, що являє собою сполуку, між компонентами (реаліями) якої відбулося перенесення. Проте не слід абсолютизувати архетипні образи (чи базові метафори). Ядром образної парадигми може бути образ, що не має «архетипних» коренів. Превалювання тих чи інших образів залежить від особливостей світосприйняття поета.

Форми існування культури людства – філософія, релігія і мистецтво (усна народна творчість, а згодом – художня література) є тією площиною, у якій відбувається розвиток (трансформація) символічних значень. Авторські

трансформації архетипних символів, на нашу думку, ще багато років залишатимуться актуальним об'єктом плідних досліджень таких українських

філологів, як Л. Дорошина, О. Бідюк, Т. Хом'як та інших.

Література

1. Гуревич А. Вопросы культуры в изучении исторической поэтики / А. Гуревич // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения. – М. : Наука, 1986. – С. 153–167.
2. Головачова А. К вопросу о прагматике загадки / А. Головачова // Из работ московского семиотического круга. – М., 1997. – С. 396–416.
3. Дорошина Л. Національні архетипи та їх вербальна репрезентація в мовній картині світу Олександра Довженка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Лілія Федорівна Дорошина; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2014. – 20 с. – укр.
4. Карпенко І. Національна мовна картина світу: зіставний аспект / І. Карпенко // Мовознавство. – 1996. – №6. – С. 39–46.
5. Князевская Т. Художественная картина мира и вопросы ее интерпретации в искусстве театра / Т. Князевская // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л. : Наука. – С. 134–243
6. Кононенко В. Українство в словесній символіці / В. Кононенко // Мовознавство: тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. – Х. : Око, 1996. – С. 229–231.
7. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісник НАН України. – 1998. – №7. – №8. – С. 74–87.
8. Лазебник Ю. Від поетичного слова до поетичної мови / Ю. Лазебник // Мовознавство. – 1994. – №1. – С. 40–46.
9. Медушевский В. Художественная картина в музыке (к анализу понятия) / В. Медушевский // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Ленинград : Наука, 1986. – С. 82–93
10. Почепцов О. Языковая ментальность: способ представления мира О. Почепцов // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С. 110 – 123.
11. Родина Т. Художественная картина мира как синтетическая многомерная структура / Т. Родина // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л. : Наука, 1986. – С. 57–69.
12. Свиблова О. Метафоризация как способ репрезентации художественной картины мира / О. Свиблова // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л. : Наука, 1986. – С. 178–184.
13. Соболев П. Художественная картина мира. Ценностная значимость / П. Соболев // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л. : Наука. – С. 32–36.
14. Цивьян Т. Лингвистические основы балканской модели мира. – М.: Наука, 1990. – 207с.
15. Яковлев Э. К изучению мифологических образов в художественной картине мира / Э. Яковлев // Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения / 1984. – Л. : Наука, 1986. – С. 50–57.